

ANDRÉ
COMTE-SPONVILLE
DUCH
ATEISMU

V edici již vyšlo:

Peter Singer, *Darwinovská levice. Politika, evoluce a spolupráce* (2016)

Michael Dummett, *O přistěhovalectví a uprchlících* (2016)

Martha C. Nussbaumová, *Ne pro zisk. Proč demokracie potřebuje humanitní vědy* (2017)

Deborah Cameronová, *Mýtus o Marsu a Venuši. Mluví muži a ženy opravdu různými jazyky?* (2018)

James Garvey, *Etika klimatické změny* (2018)

Tony Milligan, *Pravda v době populismu* (2019)

Dále v edici připravujeme:

Quassim Cassam, *Conspiracy Theories* (2019)

Allen Buchanan, *Better than Human: The Promise and Perils of Biomedical Enhancement* (2011)

Edice DNEŠNÍ SVĚT

Tomáš Hříbek (hlavní editor)

Ondřej Beran

Hynek Janoušek

Edice se specializuje převážně na překlady knih současných světových filosofů, kterým se daří rigorózním a přitom zároveň srozumitelným a čtivým způsobem pojednat o tématech celospolečenského zájmu. Mezi jinými jde o témata jako povaha a program zodpovědného politického myšlení dnes; úloha humanitního vzdělání ve společnosti ovládané ekonomickými imperativy; proměny sekularismu a duchovnosti v postsekulárním světě; genderové předsudky a legitimní cíle feministické politiky; vztah multikulturalismu a morálního univerzalizmu; imigrační krize a střet kultur; válka, její morální meze a alternativy; etická dilemata moderních biotechnologií; případně morální status zvířat a ekologická etika. Jednotlivé svazky by měly být zajímavé pro široké laické publikum.

Duch ateismu

Filosofia / Praha 2020

ANDRÉ
COMTE-SPONVILLE
DUCH
ATEISMU

ÚVOD DO SPIRITUALITY BEZ BOHA

Kniha vychází s podporou Strategie AV21 – Výzkumný program:
Formy a funkce komunikace

Akademie věd
České republiky

Strategie AV21

Špičkový výzkum ve veřejném zájmu

Recenzovali:

doc. Mgr. Michael Hauser, Ph.D.

prof. ThDr. Otakar Funda, Dr. theol.

Copyright © 2006 by André Comte-Sponville

International Rights Management: Susanna Lea Associates

Translation © Hana Fořtová, 2020

Cover and Typography © Markéta Jelenová, 2020

Image © Wikimedia Commons (Creative Commons

Attribution-Share Alike 3.0, foto Wikinade)

© Filosofia,

nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i., 2020

ISBN 978-80-7007-646-0 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7007-675-0 (Epub)

ISBN 978-80-7007-676-7 (Mobi)

ISBN 978-80-7007-674-3 (PDF)

Věnováno Nancy Hustonové

Obsah

Předmluva 15

1 / Můžeme se obejít bez náboženství? 19

2/ Existuje Bůh? 81

3 / Jakou spiritualitu pro ateisty? 143

Závěr 207

Poděkování 215

Seznam českých překladů prací
zmiňovaných v této knize 217

Předmluva

Návrat náboženství nabyl v posledních letech pozoruhodných rozměrů, tu a tam znepokojivých. Nejprve přijdou na mysl muslimské země. Všechno však svědčí pro to, že ani Západ není před tímto jevem uchráněn, byť ten zde na sebe bere samozřejmě jinou podobu. Návrat spirituality? Tomu bychom mohli být jen rádi. Návrat víry? To by nebyl problém. Spolu s tím se však až příliš často navrací dogmatismus a tmářství, fundamentalismus a někdy fanatismus. Bylo by chybou přenechat jim volné pole. Boj za osvícenství pokračuje, sotvakdy byl naléhavější; je to boj za svobodu.

Boj proti náboženství? To by znamenalo zmýlit se ohledně protivníka. Avšak boj za toleranci, za odluku církve od státu, za svobodu věřit a nevěřit. Duch nenáleží nikomu. Svoboda také ne.

Byl jsem vychován v křesťanství. Nechovám kvůli tomu v sobě hořkost ani zlost, právě naopak. Vděčím tomuto nábo-

ženství, a tedy též církvi (v mém případě katolické) za zásadní část toho, kým jsem nebo kým se snažím být. Od mých zbožných let se má morálka téměř nezměnila. Nezměnila se ani moje vnímavost. Dokonce i můj způsob ateistického bytí je poznamenán touto vírou mého dětství a dospívání. Proč bych se za to měl stydět? Proč bych se snad tomu měl divit? Jsou to moje dějiny – nebo spíše naše dějiny. Co by byl Západ bez křesťanství? Co by byl svět bez svých bohů? Být ateistou neznamená být stížen amnézií. Lidstvo je jedno: náboženství je jeho součástí, bezbožnost též, a jedno ani druhé samy nestačí.

Mám hrůzu z tmářství, fanatismu, pověřivosti. Nemám o nic raději nihilismus a slabošství. Spiritualita je příliš důležitá, abychom ji přenechali fundamentalistům. Tolerance je příliš vzácné dobro, abychom ji zaměnili za lhostejnost či změkčilost. Nebylo by nic horšího než nechat se uzavřít do smrtící opozice mezi fanatismem jedněch – ať již je náboženství, k němuž se hlásí, jakékoli –, a nihilismem druhých. Lepší je potírat obojí, aniž bychom je vzájemně zaměnili a aniž bychom upadli do léček jednoho či druhého. Tento boj nese jméno odluka církve od státu. Na ateitech je, aby vytvořili spiritualitu, která k němu patří. Toto dílo by k tomu chtělo přispět. Záměrně jsem chtěl, aby bylo stručné a přístupné – abych šel co nejpřímější cestou k tomu zásadnímu a abych se obrátil na větší počet lidí. Zdálo se mi, že otázka je naléhavá. Učenost a spory odborníků mohou počkat; svoboda ducha nikoli.

Co je tím zásadním? Co se týče spirituality, zdálo se mi, že to podstatné tkví ve třech otázkách: Můžeme se obejít bez ná-

boženství? Existuje Bůh? Jakou spiritualitu pro ateisty? Zbývá na tyto otázky odpovědět. To je cílem této knihy. Ateisté jsou stejné duchovní bytosti jako ostatní. Proč by se měli méně zajímat o duchovní život?

1 /

MŮŽEME SE OBEJÍT
BEZ NÁBOŽENSTVÍ?

Začneme tím nejsnazším. Bůh nás ze své vlastní definice přesahuje. Náboženství nikoli. Jsou lidská – příliš lidská, řeknou někteří –, a jako taková jsou přístupná poznání a kritice.

Existuje-li Bůh, je transcendentní. Náboženství jsou součástí dějin, společnosti, světa (jsou imanentní).

Bůh je považován za dokonalého. Žádné náboženství by dokonalé být nemohlo.

Existence Boha je nejistá (to bude předmětem druhé kapitoly této knihy). Existence náboženství nejistá není. Otázky, které se objevují v souvislosti s náboženstvími, tedy nejsou ani tak ontologické, jako sociologické nebo existenciální: nejde o to vědět, zda náboženství existují (někdy v nás – bohužel! – vzbuzují pocit, že existují příliš), ale jaká jsou a zda se bez nich můžeme obejít. Jde mi především o tuto poslední otázku. Nemůžeme na ni však odpovědět, aniž bychom se alespoň stručně nepustili do otázky, která ji předchází.

Co je to náboženství?

Tento pojem je tak široký a natolik různorodý, že je obtížné přijít se zcela uspokojivou definicí. Co mají společného šamanismus s buddhismem, animismus s judaismem, taoismus s islámem, konfucianismus s křesťanstvím? Není snad dokonce chybou používat ve všech případech totéž slovo „náboženství“? K této myšlence se přikláním. Zdá se mi, že některé tyto víry, především víry orientální, jsou více směsí spirituality, morálky a filosofie než *náboženstvím* v tom smyslu, v jakém toto slovo běžně chápeme na Západě. Netýkají se ani tolik Boha, jako člověka nebo přírody. Spíše než s vírou souvisejí s meditací; jejich praktikami nejsou ani tak rituály, jako cvičení či nároky; jejich stoupenci netvoří ani tak církve, jako spíš školy života či moudrosti. To je především případ buddhismu, taoismu či konfucianismu alespoň v jejich čisté či očištěné podobě, chci říci nezávisle na pověřivosti, která se v každé zemi připojuje k souboru doktríny, až se tato doktrína změní k nepoznání. V jejich případě se mluvilo o ateistických nebo agnostických náboženstvích. Tento výraz má svůj význam, jakkoli paradoxní se to může zdát nám, obyvatelům Západu. Buddha, Lao-c' ani Konfucius nejsou bohy, nedovolávají se žádného božstva, žádného zjevení, žádného osobního či transcendentního Stvořitele. Jsou to pouze svobodní nebo osvobození lidé: jsou to jen mudrci či duchovní mistři.

To však nechme stranou. Nejsem etnologem ani historikem náboženství. Jako filosof si kladu otázku po možnosti žít dobře bez náboženství. To předpokládá, že víme, o čem mlu-

víme. K tomu potřebujeme definici, jakkoli bude přibližná či provizorní. Díky své jasnosti bývá často uváděna definice, kterou přináší Durkheim v první kapitole *Elementárních forem náboženského života*: „Náboženství je jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtažitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev.“ Můžeme diskutovat o některých bodech této definice (posvátné není pouze zakázané nebo oddělené, je též uctíváné; společenství věřících není nutně církví atd.), nikoli však, jak se mi zdá, o jejím obecném vyznění. Povšimněme si, že zde není výslovně řeč o jednom či více bozích. Durkheim totiž konstatuje, že některá náboženství bohy neuctívají: např. džinismus, který je ateistický, nebo buddhismus, který je „morálkou bez Boha a ateismem bez Přírody“ (toto sousloví, které Durkheim cituje, pochází od Eugèna Burnoufa, velkého indologa 19. století). Každý teismus je náboženský; ne každé náboženství je teistické.

Durkheimova definice soustředěná na pojmy *posvátného* a *společenství* tak představuje to, co můžeme nazvat širokým, sociologickým nebo etnologickým významem slova „náboženství“. Vzhledem k tomu, že jde o mé dějiny, sám sebe situuji do monoteistického světa a konkrétněji do světa západní filosofie, takže bych rád navrhl užší definici, více teologickou či metafyzickou než etnologickou, která by byla jakousi podmnožinou první definice: v našich zemích je náboženství téměř vždy vírou v jedno nebo více božstev. Chceme-li sdružit tyto dva smysly, k čemuž nás vede sám jazyk, aniž bychom je

však zaměnili jeden za druhý, dostaneme následující definici, která přejímá Durkheimovu definici a rozvíjí ji: *Nazývám „náboženstvím“ jakýkoli organizovaný celek víry a rituálů týkající se posvátných, nadpřirozených a transcendentních věcí (to je široký význam pojmu), a především jednoho či několika božstev (to je zúžený význam), víry a rituálů, které sjednocují v jednom morálním či duchovním společenství ty, kdo se s ním identifikují nebo jej praktikují.*

Byl v tomto smyslu původní buddhismus *náboženstvím*? Nejsem si jistý. Buddha nehlásal existenci žádného božstva a je sporné, zda pojmy „posvátný“, „nadpřirozený“ nebo „transcendentní“ pro něj či pro jeho nejméně pověřivé stoupence odrážely jakoukoli skutečnost. Je však zřejmé, že dějinný buddhismus ve svých rozličných proudech *se náboženstvím stal* – se svými chrámy, dogmaty, rituály, modlitbami, se svými posvátnými či údajně nadpřirozenými předměty. Totéž – nebo téměř totéž – platí pro taoismus nebo konfucianismus. Jaká to moudrost na počátku! Kolik pověřivosti v proudu věků! Potřeba věřit má tendenci téměř všude zvítězit nad touhou po svobodě.

Rozhodně nemůžeme říci, že by tomu Západ unikl. I on měl svoje školy moudrosti. Ty však byly brzy překryty religiozitou, kterou zamýšlely určitý čas držet vpovzdálí. Víra a rozum, *mythos* a *logos* existují společně a tuto koexistenci nazýváme civilizací. Naše civilizace se po staletí vyžívaly transcendencí. Jak by tím mohly nebýt poznamenány? Animismus je v našich krajích mrtev. I polyteismus je mrtev. Neteskním po nich, naopak! Max Weber ukazuje, že to je první krok k racionalizaci skutečnosti. Příroda je jakoby vyprázdněna od bohů: zbývá

prázdnou poušť, jak říkal Alain, a „podivuhodná všudypřítomná nepřítomnost“. Ta zůstává velmi skutečná. Židovství, křesťanství a islám jsou samozřejmě náboženstvími v úzkém smyslu, jak jsem náboženství právě definoval. A v našich zemích jsou důležité především tyto tři monoteismy.

Osobní svědectví

Můžeme se obejít bez náboženství? To samozřejmě závisí na tom, o kom mluvíme. Kdo je tím „my“?

Jedná se o jednotlivce? Pak mohu přinést pouze své osobní svědectví: co se mne týče, já se bez náboženství obejdu velmi dobře!

Vím, o čem mluvím, nebo alespoň mohu srovnávat. Nebyl jsem v křesťanství jen vychován; zhruba až do věku osmnácti let jsem věřil v Boha skutečnou vírou, byť doprovázenou pochybnostmi. Poté jsem víru ztratil a bylo to jakési osvobození: vše se stalo jednodušší, otevřenější, silnější. Bylo to, jako kdybych opouštěl dětství, jeho sny a hrůzy, jeho horečky a skleslost, jako kdybych konečně vstupoval do skutečného světa, světa dospělých, světa jednání, světa pravdy bez odpuštění a bez Prozřetelnosti. Jaká to svoboda! Jaká to odpovědnost! Jaká to radost! Ano, mám pocit, že žiju lépe – jasnoživěji, svobodněji, intenzivněji – od té doby, co jsem ateistou. To však nemůže platit jako obecné pravidlo. Mnozí konvertité by mohli svědčit v opačném smyslu a tvrdit, že žijí lépe od té doby, kdy mají víru, stejně jako mnozí věřící, včetně těch, kdo sdílejí od počátku náboženství svých rodičů, by mohli dosvědčit, že mu

vděčí za to nejlepší ze svojí existence. Co z toho můžeme vyvozovat, ledaže to, že jsme různí? Tento svět mi stačí: jsem ateistou a jsem jím rád. Ale druzí, bez pochyby jich bude víc, jsou stejně tak spokojeni, že věru mají. Snad potřebují Boha, aby se upokojili, aby se ujistili, aby unikli absurditě a zoufalství (takový je u Kanta smysl „postulátů praktického rozumu“), nebo jednoduše aby svému životu dodali pevnost – neboť náboženství odpovídá jejich nejvyšší zkušenosti, ať již je citová či duchovní, jejich vnímavosti, jejich výchově, jejich dějinám, jejich myšlení, jejich radosti, jejich lásce... Všechny tyto důvody si zasluhují vážnost a úctu. „Naše potřeba útěchy je neukojitelná,“ říkal Stig Dagerman. Stejně tak naše potřeba lásky, i naše potřeba ochrany – a tváří v tvář těmto potřebám, dělá každý, co může. Odpuštění všem.

Držení smutku a rituály

Co je největší silou náboženství? V protikladu k tomu, co se často říká, tím není uklidnění věřících tváří v tvář jejich vlastní smrti. Vyhlídka pekla je znepokojivější než perspektiva nicoty. To byl ostatně hlavní Epikúrovův argument proti náboženstvím jeho doby: poskytují smrti skutečnost, kterou nemá, čímž nesmyslně drží žijící lidi v zajetí strachu ze zcela smyšleného nebezpečí (peklo), které jim kazí vlastní požitky existence. Proti tomu Epikúros učil, že „smrt není ničím“ ani pro žijící, neboť tu není, dokud žijí, ani pro mrtvé, neboť ti už nejsou. Mít strach ze smrti tedy znamená mít strach z nicoty. To neodstraňuje úzkost (kterou naši psychiatři případně definují jako